

III. A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁNI ROMÁNIA

Romániában a nacionalista kurzus fokozódását – nem átmeneti, hanem állandó, történeti érvényű elmélyülő tendenciáját – nem külső tényezők, nem az áldozatok védekező reflexei és nem is a szeszély gerjesztik (noha mindhárom időlegesen hozzájárult ehhez), hanem ez a fokozódás döntően és mindenekelőtt szükségyszerűen abból a koncepcióból következik, amit a hatalom a nemzeti kérdésben képvisel: a nemzetállam koncepcióból. E koncepciót a romániai kommunista rezsim már igen korán, jóval Ceaușescu országglása előtt felvállalta, és a korábbi rendszer által kipróbált tervek és módszerek alkalmazásával igen céltudatosan rá is tért gyakorlati megvalósítására.³⁵ Csak éppen – jól meggondolt taktikából – akkor ezt még nem kürtölte világgá programnyilatkozatok formájában, hanem különben csöppet sem eredeti módon, inkább bizonyos szovjet példát követve és tökéletesítve nacionalista gyakorlatát hosszú időn át marxista frazeológiába megmártott szövegekkel, formulákkal álcázta. Sokáig nem is teljesen sikertelenül.

Egyébként a fordulatot az 1944–45. évi indulás „internacionalista” pozícióiról a nacionalista politika felé nem is lehetett volna egyből végrehajtani, hanem csak hosszabb távon, fokozatosan. Előbbi mondatunkban az

„internacionalista” szó idézőjelbetételét az a tudathasadós mód indokolja, amely az RKP propagandamunkáját, politikai államépítő és kormányzó gyakorlatát azokban az években jellemezte:

– egyrészt az internacionalizmus elvi követelményét vulgáris, eltorzított módon, anacionális, antinacionális éllel és egy szolgálalkú szovjet apológiával, a szovjet katonai, gazdasági jelenlét (kevésbé tapintatosan, de a lényegét hívebben kifejezve: a szovjet megszállás) igazolásával és kiszolgálásával súlyosbítva értelmezte, sértve ezáltal a román nemzeti érdeket és önérzetet, rombolva a román nemzeti kultúra értékeit:

– másrészt a propaganda úton-útfélen hirdette azt a (sokak számára csupán taktikainak, átmenetinek tekintett) politikai követelményt, hogy a Román Kommunista Pártnak nemzeti párttá kell válnia, az igazi nemzeti érdekek és értékek védelmezőjeként és érvényesítőjeként kell fellépnie.³⁶

Ha nem is nagy számban, de akadtak olyan európai összefüggésekben gondolkodó demokrata román értelmiségiek, jó román hazafiak – régi baloldaliak, vagy akik a háború hatása alatt baloldali vonzásba kerültek –, akik akkor, 1944 után egy elvi internacionalizmus, ill. az európaiság függvényében látták a történelmi távlatú igazi nemzeti érdekek érvényesülését, a nemzeti kultúra felvirágoztatásának az ügyét. Elfogadták, hogy a nemzeti kérdés elvi alapokon való, demokratikus megoldása valóban próbaköve a román demokráciának, és Románia jövőjét szomszédaival szövetségben egy föderatív integrálódás távlatában látták biztosítva. (Petru Groza nem az egyetlen fehér hollója volt az akkori Romániának.) Hangjuk azonban szinte még artikulálódni sem tudott, beléjük fojtotta a Moszkvából irányított és 1948-tól totálissá váló Gleichschaltung. Ők maguk a közélet peremére szorultak, vagy még azon túl is, egészen a börtönig. Így Groza 1952 nyarától 1958 januárjában bekövetke-

zett haláláig az államelnöki hivatal elefánttemetőjében, a Nagy Nemzetgyűlés elnökségének elnökeként, hatáskör nélkül, csak reprezentált. Az illegalitás iskoláját ki járt kevés kommunista közül is sokan jutottak – románok és nem-románok egyaránt – hasonló sorsra.

A régi gárda másik, hígabbik része a hatalom igézetében figyelt a felülről jövő elvárásokra, alkalmazkodott, és rövid idő alatt hozzáállott a Moszkvából importált – egyébként Bukarestben könnyen és gyorsan meghonosodó – modellhez és normarendszerhez. Ezen illegalisták többsége sokáig töltött be a kormányzati és pártapparátus különböző szintjein kulcspozíciókat. Mégsem mondható, hogy a tegnapi szektából erőltetett menetben tömegmértévé duzzasztott kormánypártra a kisszámú régi gárdának ez a megmaradt, hígabb része nyomta volna rá karakterisztikus jegyét. Még csak nem is a számban őket felülmúló – a hatalomért folyó harc rövid szakaszában, 1944 augusztusától 1945 márciusáig, majd 1946 novemberig csatlakozó – neofiták túlbuzgó-sága, hanem a statisztika törvényszerűségével a zömmel 1946 után beözönlő kaméleonképességű karrieristák tömege. A jelenség nyilván nem román specifikum, hanem a hatalmi struktúrák kialakulásának általánosan érvényes, különösképpen pedig minden népi demokráciában érvényesülő vonása.

Romániai sajátosság viszont e réteg balkáni-törökös mentalitása, a gátlástalansággal keveredő szervilizmus, a nepotizmus, a skrupulusmentes köpönyegforgatás. Az RKP 1944 utáni arculatváltozásának mindezen túli lényegi összetevője egy kezdettől meglévő, ha nem is kezdettől megnyilvánuló nacionalista, kemény mag erősödése, gyarapodása és körültekintő, kitartó szívós törekvése vezető-, vagy a pártvezetés befolyására alkalmas pozíciók meghódítására. Mindemellett és mindezen kívül a Román Kommunista Párt összetételének és politikai arculatának 1944 után számunkra van egy lényeges

sajátossága: a párton belüli nacionalista mag céltudatos térhódítása, befolyásának fokozatosan, de egyre markánsabban való érvényesülése.

A fronthelyzet alakulásával a politikailag tisztánlátók számára egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az ország vezető politikai ereje a kommunista párt lesz – annál is inkább, mert a kommunisták, miután újra legálisan és nyilvánosan szerepelhettek a politikai porondon, egyáltalán nem rejtették véka alá távlati céljaikat és kizárólagosságra igényt tartó ideológiájukat. Ugyanakkor a párt nyaklótlan tagtoborzása (az 1944-ben alig 1000 fős kis szektából néhány év alatt többszázszázres tömegmozgalom lett) spontán módon is oda vezetett volna, hogy mértékének a növekedése arányában reprodukálódnak struktúrájában az ország történelmi anomáliái. A spontán folyamatot ez esetben még jelentősen fel is erősítette a román szélsőjobb megmaradt és politikailag aktivizálódó elemeinek a tudatos törekvése, hogy a komoly hatalmi perspektívákkal rendelkező kommunista pártba belépjenek.³⁷

Így tehát a román demokráciának a negyvenes években a pártban és a párt körül gyülekező csoportjait, amelyeknek a kezdetben jelentős aktivitását az a törekvés fűtötte, hogy nemzetüknek egy akkor ígérkező demokratikus világban biztosítsanak méltó helyet, spontán módon is visszaszorította volna az országos erőviszonyok – latens, de annál reálisabban létező viszonyok – párton belüli reprodukálódásának a tendenciája. E folyamatot még jobban felfokozta a kommunista ideológia és pártstruktúra antidemokratikus volta, parancsuralmi szelleme és stílusa.

A tárgyilagos vizsgálódónak egyébként bizonyos elismeréssel kell megállapítania: ez az ellenzéki, marginális, utópista szektából a megszálló hadsereg árnyékában hatalmi tényezővé vált (és ennek során alig néhány év alatt a főntebb vázolt módon átalakuló és átstrukturá-

lódó) párt az 1944. augusztus 23-i fordulatot követő évtizedekben optimális hatékonysággal tört kitűzött politikai céljai felé, professzionális szinten alkalmazva az országban hagyományos balkáni-fanarióta uralmi módszereket. Amíg ez szükséges volt, mesterien tudta elleplezni valódi célkitűzéseit, értett a manőverezéshez, a potenciális riválisok és ellenállók megosztásához-felaprózásához a szalámi-taktikának megfelelően: tudta váltakozva, sőt, egyidejűleg, „dialektikusan” alkalmazni a mézesmadzagot és a korbácsot. Mestere volt az időleges visszavonulásnak (ha ez szükséges volt), a porhintő engedményekkel való félrevezetésnek, s ha úgy látta, hogy megérett a helyzet adott stratégiai célok megvalósítására, nem válogatott az eszközökben, a legbrutálisabbaktól sem riadva vissza. De még ekkor sem feledkezett meg sajátos, félrevezető cseleiről, alibi-érveiről vagyis azokról a hazugságokról, amelyek külföldnek, elsősorban a nyugatnak voltak szánva. (Az ország lakosságának „meggyőzésére” végső érveként mindig kéznél volt az állambiztonsági szervek kartotékos és fegyveres apparátusa. További céljai elérésére mesteri módon használta ki a párt a mindenkori nemzetközi konstelációt és ennek változásait.)

Gazdaságpolitikája kivételével (amelyet már kezdetől a kontárkodás jellemzett)³⁸ érvényes ez hatalmi politikájának egészére, ezen belül különösen nacionalista államnemzet-konceptiójának körültekintő, fokozatos, de céltudatos és következetes érvényesítésére.

A párt nacionalista, kemény magjának nem kellett partizánkodnia, hiszen számos jel szerint igen korántól (hacsak nem kezdetől) magának Gh. Gheorhiu-Dejnek, a párt főtitkárának személyes oltalma alatt működött. Fegyelmetten, hosszú távú stratégia szolgálatában. Nacionalista programja sokáig kimondatlanul, de már régóta félre nem érthető körülírásokban megfogalmazva azonos azzal a nagy történelmi tervvel, amit eredetileg

a Brătianu vezette Liberális Párt dolgozott ki és követett, s amit a romániai szélsőjobb (fasiszta) mozgalmak a harmincas években „a románok és csak a románok Romániája” (lásd: „România românilor și numai a românilor” vagy „Vrem România numai a românilor”) jelszavában fogalmazott meg. Ezt a jelszót a jobbra tolódó harmincas és negyvenes évek romanizálási³⁹ programja keretében kezdték a gazdasági szférára (ipar, kereskedelem, pénzügy) is kiterjeszteni. Közvetlenül a második világháború után ez a terv a kisebbségmentes nemzeti állam Benes-féle programjának román változatában konkretizálódott, és a hírhedt Maniu-gárdisták 1944 őszi terror-akciói (vérengzések, gyűjtogatások, stb. – Szárazajta, Egeres, Gyanta, stb.) az azonnali fizikai felszámolás és kiűzés irreális kísérletével próbálták megvalósítani. Politikai riválisának vállalkozását az RKP akkor fasiszta barbárságnak minősítette (amiként az is volt), és a testvéri együttélés bajnokaként lépett fel. Emberöltönyi távolságból úgy tűnik, már akkor (vagy nemsokára) a KP is ugyanarra törekedett, csak más – hosszú ideig leplezettebb –, kevésbé direkt módon.

A soknemzetiségű Románia kommunista vezetői számára az egységes nemzetállam megvalósításának a terve – miként a két világháború közötti román kormányoknak is – a különböző kisebbségekkel szemben esetenként más-más magatartást és eljárást diktált. A különböző szláv kisebbségek (oroszok, ukránok, bolgárok, szerbek, szlovákok, lipovánok) esetében már a Szovjetunióra való tekintettel is bölcsőbbnek vélték az ügyet feltűnésmentesen kezelni. A Romániában élő szláv kisebbségek aránylag csekély létszámuk, nagy területbeli szóródásuk, kisszámú és könnyen befolyásolható értelmiségi rétegük miatt különben is könnyen „kezelhetőnek” mutatkoztak. Végül esetükben nem elhanyagolható az a már említett körülmény, hogy nagy

többségük görög-keleti vallású –, s ez azt a reményt táplálta, hogy megvalósítható természetes asszimilációjuk.

Nem sok főfájást okoztak a nacionalista kurzusnak a Dobrudzsában élő török-tatár szórványok sem. Létszámuk már nagyon megfogyatkozott, anyanyelvüket, nemzetiségi tudatukat ápoló értelmiségük alig van, vallási tekintetben megosztottak (zömük iszlám, de egy részük már régóta keresztény vallású, a gagauzok). Ilyen körülmények között a világ elől eldugottan élő, periférikus helyzetben levő kisebbségekként teljesen védtelenek az asszimilációval szemben – úgy lehet, már nyílt erőszakra sincs szükség ellenük.

Három olyan nemzeti kisebbség él ma Romániában – a magyar, a német (zömében erdélyi szászok és bán-sági svábok) és a zsidó (Auschwitz és Transznisztria árnyékában az erdélyi-bán-sági zsidóság többsége is nemzetiségi hovatartozását már nem anyanyelve szerint, hanem származása alapján határozta meg) –, melyeknek léte az ország területének 1919 utáni megkésze-reződése óta tartósan és fokozódó mértékben irritálta a román nacionalizmust. Létük már önmagában véve kihívásnak, sőt botránynak számított a román nacionalisták szemében, mégpedig azon oknál fogva, hogy az államalkotó uralkodó nemzettel szemben mindhárom máig is a polgárosodás előrehaladottabb fokán áll.

Nemzettársadalmuk korszerűbben tagolt, ennek következtében mind anyagi, mind szellemi értéket teremtő kultúrájuk fejlettebb. Ez azt is jelenti, hogy számárányuknál jelentősebb mértékben járulnak hozzá az ország anyagi és szellemi gazdagodásához. Korszerűbb társadalmi szerkezetükből következően gazdagabb demokratikus, haladó, illetve forradalmi, tehát általában baloldali, sőt szocialista hagyományokkal rendelkeznek. Áll ez a német kisebbségre is, a hitlerista kaland letagadhatatlanul fájdalmas negatív intermezzója el-

lenére. Mindhárom kisebbség, bár egymástól eltérő motivációk alapján, de egyként ragaszkodik anyanemzetével való történelmi-kulturális egységének ápolásához. Ez a fejlett nemzettudat az ország többi kisebbségeinél is nagyobb mértékben teszi immunissá őket az uralkodó nemzet beolvasztási törekvéseivel szemben. E három nemzeti kisebbségnek a második világháború utáni eredeti állománya az ország összlakosságának körülbelül a 15%-át tette ki.⁴⁰

A román nacionalizmus számára a három közül a magyar kérdésnek volt feltétlen prioritása. Statisztikai, történelmi, bel- és szövetséggpolitikai, tömeglélektani összetevői ellentmondásossá, kényessé és egyben sürgetővé tették. A másik két kisebbség esetében más-más (ellentétes) megfontolásokból a kivárási álláspontjára helyezkedtek. Szerencsésen (megint egyszer), mert idővel mindkét esetben maguk a fejlemények kínálták a megoldás – a felszámolás – módját. Ma már a világsajtó szelvében taglalja azt az ügyletet, amelynek keretében a román állam Izraellel szemben a zsidókat (az ötvenes évek vége óta), majd ennek mintájára az NSZK-val szemben a németeket (a hatvanas évektől) voltaképpen túsökként kezeli, kemény valutában megszabott fejpénzt követelve a befogadó államoktól, azért mert fokozatosan megszabadítják a nemzetállami ábrándokat kergető romániai vezetőket az idegen nemzetesteknek tekintett, s ezért őket zavaró etnikumoktól.⁴¹

(A zsidók tömegméretű kivándorlásának politikai-lélektani előkészítése van olyan tanulságos, hogy bővebben kitérjünk rá. A történet kezdete 1958. A kivándorlási zárlat akkor már vagy tíz éve is tartott, ami persze felverte a váltságdíj, a fejpénz árát is. De közben, már több mint egy évtizede, a propaganda az együttélő népek testvériségének a húrjait pengette. A zsidó kisémbereket (is) arról győzködte, hogy itt a helyük, ez a hazájuk, riogatva őket nemcsak a kapitalizmus farkastör-

vényeivel, de az ott újraéledő antiszemitizmussal, rasszizmussal is. Most aztán – nyilván, miután az üzletfelek elvben már megállapodtak – semlegesíteni kellett az addigi propaganda (esetleges) hatását, nehogy nyakukon maradjon az „áru”. Erre az 1958 nyári országos politikai tisztogatási kampány kínált alkalmat. Ezt a kampányt még mindig az 1956-ért való retorzió jegyében rendezték meg, amikor az aktivizálódó közvéleménnyel szemben a rendszer alkudozásokra, engedményekre kényszerült, hogy később, a veszély elmúltával, 1957-ben letartóztatásokkal, perekkel, sokéves ítéletekkel mutassa meg ökleit. Most pedig újabb erődemonstrációt határozott el. Autodafé hangulatú gyűléseket rendezett az üzemekben, vállalatokban, intézményekben, azon vezető káderek megleckéztetésére (leváltások, elbocsátások, megbélyegzések, károkozás, tervfegyelem megszegése, szakmai inkompetencia, osztályidegen származása és/vagy érzelem ürügyén stb.), akikről olyan tapasztalatai voltak 1956-ból vagy azután, hogy hajlamosak a saját fejükkel gondolkozni. A kampány általánosabb célja valamiféle „Demoklész kardja” pszihózis kialakítása volt. A cél: senki se érezze magát és pozícióját biztonságban. Ennek az akciónak az előkészítését és lebonyolítását részletekbe menő szóbeli instrukciók és a kiküldött központi instruktorok biztosították. Ilyen instrukció szólt arról, hogy a meghurcolandó, elbocsátandó stb. vezetők között jelentős arányban szerepeljenek zsidó szakemberek. Az eredmény döbbenetet váltott ki a zsidó közvéleményben. Amire a fasizmus bukása óta nem akadt példa: a kormányzat által központilag irányított és országos méretű faji diszkrimináció nyilvánvaló volt, és a múlt visszatérésével fenyegetett. A ráijesztés tehát teljes mértékben sikerült. Néhány hónappal ezen épületes, tapasztalatokban gazdag nyár után futótűzként terjedt el az érintettek között, hogy

engedélyezték a zsidók Izraelbe való kivándorlását. De nem akárhogyan:

1. kampányszerűen; senki sem tudhatta, hogy az egésznek mikor vetnek véget, tehát, aki szabadulni akar, annak sietnie kell.

2. a kivándorláshoz szükséges nyomtatványt csak a kijelölt bukaresti hivatalban adták ki, és csak személyesen a kérvényező kezébe. Az eredmény az volt, hogy megindult a népvándorlás Bukarestbe, ahol a nyomtatványokat kiosztó hivatal előtt heteken át az utca normális forgalmát akadályozó többezres sorok várakoztak az áhított nyomtatványra. A naphosszat várakozókat kirendelt karhatalom fegyelmezte és védelmezte is egyben a bukarestiek berzenkedő indulatától, akiket az a „logika” feszített, hogy íme, akik rájuk hozták a kommunizmust, azok most itt hagyják nekik.

Kiváltságnak tekintették, hogy a sorbanálló szerencsétlen egy 40 kg súlyt meg nem haladó batyuval – lévén, hogy akkor csak ennyit engedélyeztek elvitelre a román hatóságok – elindulhat új otthon teremtési magánálmát a nagyvilágba.)

A román államnacionalizmus kisebbségi politikájában a magyar ügy érthető módon mindig kiemelt, nemegyszer a kormányzat számára kivételesen nehezen kezelhető ügy volt. Akár például azáltal is, hogy az átmeneti mértékletességet diktáló államrezont rendszerint túllicitálták a mindig könnyen felkorbácsolódó sovén román indulatok. Másrészt azonban a magyar ügy a trianoni méltánytalanságok miatt állandóan a legkényesebb nemzetközi implikációkkal is fenyegetett, s ezt a viszonyt ráadásul még másfél évszázadra visszanyúló nyílt konfliktusok és kölcsönös, súlyos sérelmek is terhelik. De a legfőbb nehézség abból adódott, hogy a romániai magyar kisebbség mind számánál fogva, mind (a románsághoz viszonyított) előrehaladottabb polgárosultsági fo-

ka és tagoltsága következtében a beolvasztási törekvések számára emészthetetlennek bizonyult.

1944 augusztusa után közvetlenül a képlet még bonyolultabbnak mutatkozott. Az átállás, a fasiszta hatalmak elleni hadüzenet, a román királyi hadsereg részvétele a magyarországi és csehszlovákiai hadműveletekben Románia számára jó pontok szerzését ígerte ugyan az „utolsó csatlóssá” minősített Magyarországgal szemben, de vajon mennyire lehet ezzel elfeledtetni az előző három évet, amikor ugyanez a román királyi hadsereg a Szovjetunió elleni hadjáratban Hitler szövetségeseként egészen Sztalingrádig vonulva a magyarokénál sokkal nagyobb erőbevetéssel vett részt. És mennyire feledtethetők a megszállt szovjet területről hadizsákmányként hazaszállított üzemek, felszerelések, műkincsek?

Az is rendkívül kínos volt, hogy amikor – 1944 őszén – a Maniu-gárda (önkéntesekből toborzott szabad csapat, mely a legendás NPP – nemzeti paraszt párti – vezér nevét viselte) székelyföldi és kalotaszegi magyar falvakban megfélemlítő szándékú vérfürdőket rendezett, akkor ez ellen maga a szovjet kormány lépett fel a leghatározottabban: a fegyverszüneti bizottság révén a román adminisztrációt és fegyveres erőket kitiltotta Észak-Erdélyből. Azok majd csak a Groza-kormány megalakulása után térhettek oda vissza.⁴²

Sokáig aggaszthatta Bukarestet, hogy a győztes nagyhatalmak milyen elvi alapra építik majd az új béke-rendszert. Hiszen ott súlyos szava lesz most annak a Szovjetuniónak, amely 1918 után nem szűnt meg imperialista diktátummá minősíteni a Versailles-i békét, amely – a Komintern értékelése szerint – a legyőzöttek meggyalázásával és nyomorba döntésével, annexiókkal, hadisarccal és teljesíthetetlen kártérítésekkel az új világháború magvát vetette el. S ezt a történelem valóban igazolta. A győztes hatalmak államférfiainak nyilatkozatai – miként 1919-ben is – csöpögtek a világ új, de-

mokratikus rendjének ígéretétől. Erről majd csak évek múltán vált nyilvánvalóvá, hogy ugyanolyan blöff volt, mint az 1918–20-as elődöké. Akkor azonban még mint reális perspektívával kellett számolni vele. Román vonatkozásban annál is inkább, mert a Moszkvában megkötött fegyverszüneti egyezmény semmisnek nyilvánította ugyan az Észak-Erdélyt Magyarországhoz csatoló 1940. augusztusi bécsi döntést, de azt is leszegelte, hogy ebből nem következik a trianoni határ automatikus helyreállítása: a román–magyar területi rendezést a béketárgyalások hatáskörébe utalta. Mindezek ismeretében a román reálpolitikának – bal- vagy jobboldalinak egyaránt – számolnia kellett bizonyos területi korrekciók lehetőségével. Ebben a helyzetben a legkedvezőbb tárgyalási feltételek biztosítása érdekében Románia számára nagyon fontos volt, hogy a nagy demokratikus megújulás ígézetében alakuló világközvélemény felé a lehető legvonzóbb arcát mutassa, hiszen a közvéleményt nem hagyhatták figyelmen kívül a párizsi béke igazgató korifeusai sem. Fontosakká váltak tehát az ország retrográd múltjával, elsősorban a kisebbségek elnyomása és üldözése gyakorlatával való szakítás látványos gesztusai.

„Utóéletét” is figyelembe véve ebben a kontextusban válik értelmezhetővé az 1945. február 7-én (tehát még a baloldali fordulat előtt⁴³, de már a Maniu-gárdisták szárazajtai, egeresi stb. vérengzése után, a Radescu tábornok vezette katonai-szakértői kormány idején) megjelent 86. sz. törvény, majd ennek továbbfejlesztett, javított, demokratizált kiegészítése, az 1945. augusztus 6-án megjelent 630. sz. törvény. A román propaganda a két törvényt együtt Nemzetiségi Statutumként – tehát kvázi alaptörvényként kezelte és kommentálta a bel- és külföldi sajtóban. Kétségtelen, hogy ez a „Nemzetiségi Statutum” tartalmával merő tagadása volt az egynyelvű nemzetállam eszméjének, hiszen nemcsak elismerte,

hogy Romániában nemzeti-nyelvi kisebbségek élnek, de ezek kollektív jogait deklarálta, elvi szinten szabályozva anyanyelvük szóban és írásban való használatát a közigazgatásban, a bíróságokon és általában a közélet fórumain. Biztosította nemzeti hagyományaik, kultúrájuk ápolásának és fejlesztésének a jogát, az anyanyelvi oktatás jogát saját tanintézményeikben a legalsóbbtól a legfelsőbb fokig stb. És ez a Statutum elvben máig is érvényben van, állítólag soha sehol nem hatálytalánította semmi későbbi törvény. Csak egy a hiba: e törvények végrehajtási utasításának kidolgozására sosem került sor, s így teljességükben való intézményes alkalmazására sem. Így aztán valóságos funkciójuk a külföldi közvélemény megtévesztése volt, annak sugalmazása, hogy Románia egy őszinte, fenntartások nélküli demokratizmus jegyében fog megújulni. (Aminthogy ez volt a szerepe 1919–1920-ban a később szemétre dobott gyulafehérvári pontoknak is. Függetlenül attól, hogy mind 1919–1920-ban, mind 1945–1946-ban voltak román demokraták, akik őszintén kívánták, hogy ezek a dokumentumok egy valóban demokratikus Románia hatályos alaptörvényeivé váljanak.)

A romániai magyarságnak az új helyzetben való politikai tájékozódását már az 1946 őszi parlamenti választásokig terjedő első két évben eldöntötte az ország akkori éles megosztottsága jobb- és baloldal között. A jobboldali tömegek gyűjtőmedencéjévé vált ún. „történelmi pártok” (a Maniu vezette Nemzeti Paraszt Párt és a Brătianu-féle Nemzeti Liberális Párt) fenyegető magyarellenes izgatásával szemben a magyarság (függetlenül osztály- és rétegmegosztottságától) csak a baloldaltól számíthatott védelemre. Ez a baloldal azokban az években következetesen leplezte le sajtójában a magyarellenes nacionalista agitációt, állt ki a román–magyar megbékélés mellett, hirdette meg programjában a nemzeti kérdés demokratikus megoldását. (Ez a baloldal

szervezetileg az Országos Demokrata Arcvonal néven ismert politikai tömörülés, tulajdonképpen a két munkáspártból – RKP és RSZDP – állt, valamint a többékevésbé – inkább többé, mint kevésbé – kommunista befolyás alatt működő szervezetekből és szakadár pártfrakciókból: Szakszervezeti Szövetség, a Groza vezette Frontul Plugarilor,⁴⁴ a Hazafiak Szövetsége néven ismert antifasiszta szervezet, a MNSZ,⁴⁵ a Zsidó Demokrata Szövetség, valamint más nemzetiségi szervezetek.

A MNSZ a nemzetiségi szükségletek ellátására szolgáló gazdasági, jogvédő és kulturális intézmények sikeres kiépítése valamint a román baloldallal való jó kapcsolatai révén igen rövid időn belül a magyar kisebbség széles rétegeit tömörítette maga köré. Jelentős tömegek mozgósításával vette ki részét azon heves politikai harcokból, melyek 1944 őszétől a tábornok-kormányok (Sănătescu, Rădescu) eltávolításáért, a demokratikus fordulatért, majd 1945. március 6. után a baloldali Groza kormány megvédéséért folytak.

Az 1946-os őszi országgyűlési választásokon pedig a baloldali koalíció (Demokrata Pártok Blokkja)^{45a} szövetségeseként, de külön listán induló MNSZ választói 29 baloldali, demokrata magyar képviselőt juttattak mandátumhoz,⁴⁶ mégpedig szavazatszámhláló huncutságok nélkül ami a kormánylista eredményeiről korántsem mondható el.⁴⁷

*

A MNSZ ezzel az eredményével ért politikai sikereinek csúcsára. Minden korábbinál inkább bírta a politikailag aktivizálódó széles magyar tömegek bizalmát. Útja mégis egyre göröngyösebbé vált. Addigi legfőbb támasza és szövetségese, a KP mostantól már inkább (egyre inkább) gáncsolta. Nem volt már szüksége rá. Meg aztán bizonyára irritálta is a túlságosan beszédes választási siker. De legfőképpen az nyomott a latban, hogy egy MNSZ-szerű nemzet-kisebbségi politikai szer-

vezet már pusztán létezésével is eleven cáfolata az egységes és oszthatatlan nemzetállam fikciójának. A nemzetállam elvi alapján rohamosan kiépülő totalitárius rendszer számára különben is eleve elfogadhatatlan volt az, hogy nemzeti kisebbségek létét életképes saját politikai intézmények legitimizálják.

Csakhogyan az MNSZ az elmúlt két-három évben a közös harcok jelentős részese volt. Nem lehetett egyből feloszlatni, ami hamarosan a jobboldali pártok osztályrésze lett. Az MNSZ kiküszöbölését hosszabb távú, többszakaszos stratégiával lehetett csak elérni. Olyan stratégiával, amelyet nemcsak a párttagsággal, de az akkori alapaktív bizonyos, még befolyásos csoportjaival sem lehetett volna elfogadtatni. Az a párt, amely addig a román sovinizmus (és persze minden nacionalizmus) elleni harc bajnokának szerepét vállalta, még hosszú időn át nem mondhatott le a nemzetiségi jogoknak, az együttélő népek egyenlőségének és testvériségének nemcsak a hangoztatásáról, de bizonyos nem lényeges kérdésekben való érvényesítéséről sem, mintegy leplezendő ezzel valódi nemzeti politikája soronlevő feladatára irányuló lépéseit.

Ezek zavartalan végrehajtása érdekében szigorúan ellenőrzése alá vonta, s ha kellett, kíméletlenül elfojtotta az új helyzethez alkalmazkodni nem tudó (vagy nem kívánó) hagyományosan jobboldali (antibolsevista típusú) román nacionalizmus spontán megnyilvánulásait. Azokban a kezdeti években egy-egy kocsmái magyar-nyelvezést nemzetiségi izgatásnak minősítve a törvény szigorával torolt meg a hatalom, miközben nagyvonalúnak mutatkozott kevésbé lényeges, mert nem intézményesülő kisebbségi igények teljesítésében. A jobb- és szélsőjobboldali román emigráció, valamint a régi stílushoz, szimbólumokhoz, sablonokhoz szokott román nacionalisták e jelenségekben a rendszer „nemzetárulását” látták bizonyítottnak, s propagandájukban

ezt verték nagydobra. Az akkor már kiépült rendőralamot effajta agitáció az égvilágán semmivel sem fenyegette. Sőt, értett ahhoz, hogy ebből is hasznot húzzon, amennyiben az ellene irányuló ilyenfajta propagandát szomszédai felé „internacionalista intranszigienciája” erkölcsi igazolványaként prezentálhatta.

Ilyen ellenpontozó, figyelemmegosztó vagy –elterelő lépések, akciók, deklarációk stb. kíséretében folyt több mint hat éven át az a szalámitaktika, amely végül 1953 tavaszán az MNSZ teljes felszámolásával zárult. A folyamatnak itt négy főbenjáró mozzanatát említjük.

1.) Alig félévvel az 1946-os őszi parlamenti választások után, 1946 tavaszán „az osztályharc szükségszerű éleződésének” éppen napirenden levő hírhedt sztálini tézise kínálta az első nagy alkalmat, hogy a népfrontos jellegű szervezetet az „elvtelen magyar egység” ürügyén kikezdzék, ráerőszakolják a szervezeten belüli meghasonlást, az „osztályidegennek” minősített, nem proletár, nem „dolgozó paraszt” (nem-kommunista, vagy a kommunisták által kézben nem tartható) elemek perifériára szorítását, sőt, nagyszámban való eltávolítását.⁴⁸

2.) A következő támadásra – amelybe már végképp belerokkant a Népi Szövetség – a budapesti Rajk-per szolgáltatót ürügyet 1949 őszén. A „Rajk-féle titoista összeesküvés erdélyi ügynökei”-ként letartóztatták és sokévi börtönbüntetéssel sújtották a vezetőség kommunista magvához tartozó, az illegális MADOSZ-ból származó csoportot, Balogh Edgárt, Demeter Jánost, Csögör Lajost, Kurkó Gyárfást, Méliusz Józsefet és másokat.

3.) Következett az MNSZ központi vezetősége székhelyének Kolozsvárról Bukarestbe történő „áthelyezése”, azzal az indokkal, hogy a kormányzervekkel egy városban hatékonyabban és operatívabban tölthesse be érdekvédelmi és ügyintéző feladatát. Valójában a cél az volt, hogy az MNSZ vezetőségét és központi apparátusát tömegbázisától elszakítsák, lehetetlenné tegyék a

közvetlen és gyors kapcsolattartást, s egyúttal megkönnyítsék a hatósági szemmel tartást. Ezzel egyidejűleg a kolozsvári „Világosság” helyett a Bukarestben megjelenő „Romániai Magyar Szó” lett az MNSZ központi lapja. A vezetőséget feltöltötték szolgálékú pártfunkcionáriusokkal, akik feladatukat kizárólag a pártközpont utasításainak a végrehajtásában látták. Ilyen feltevések mellett a szervezet autonómiáját az elnök Kacsó Sándor és a régi vezetőség néhány megmaradt tiszteséges és jószándékú tagja a legnagyobb erőfeszítések árán sem tudta már biztosítani. Az MNSZ ekkor már csak árnyéka volt tegnapi önmagának, de még mindig megvolt, mint szervezeti keret.

4.) A negyedik – és végső – mozzanat mesterei fokozottan alkalmazott perfidiájának értékeléséhez szükséges a szélesebb összefüggések felvázolása.

Miután Gh. Gheorghiu-Dej 1952-ben „jobboldali elhajlás” ürügyén megszabadult a zsidó származású Ana Paukertől és a magyar származású Vasile Luca-tól (aki a magyar nyelvű sajtóban Luka László néven szerepelt),⁴⁹ még ugyanabban az évben új alkotmány életbe léptetését kezdeményezte, az alig négy és fél évvel korábbi, 1948-as alkotmány helyett. Az új alkotmány fontos és feltűnő újítása a közigazgatás radikális átszervezése volt. Ezen belül is nemzetközi érdeklődést váltott ki a korábbi székely megyéknek (amelyekben a romániai magyarság 1/3-a élt) egyesítése az úgynevezett Magyar Autonóm Tartományba.

Ezt az új közigazgatási egységet, amely különben intézményesen (statutumban) biztosított autonómiával sosem rendelkezett, a pártsajtó a nemzeti kérdés Romániában való végleges és teljes megoldásának a betetőzéseként értékelte, de a romániai magyarság nagy többsége is – s nemcsak a székelyföld népe – jelentős nemzetiségi vívmánynak tekintette. Csak kevés, politikailag járatosabb értelmiségi tartott attól, ami később nyilvánvalóvá

vált, hogy a MAT létrehozása a romániai magyarságot megosztó szalámitaktika egyik végzetes következményekkel járó húzása volt.⁵⁰

Ezen újdonsült „autonóm” tartomány, a Székelyföld népe immár a Románia közepén alakulató „kis Magyarország” képzetének bódulatában szinte észre sem vette, amikor a következő évben, 1953 tavaszán a MNSZ-t (ön)feloszlatták.⁵¹ Pedig a magyarság, mint elfogadott, szervezetileg reprezentált, kollektív személyiség – formailag – éppen ezzel szűnt meg Romániában. Ezt a tényt 16 éven át egy megtévesztő cégtábla takarta el, amely azzal áltatta-nyugtatta ország és világ naívjait és álnaívjait, hogy a romániai magyarok valamiféle nemzeti autonómiával rendelkeznek, holott az ország magyarságának e kulissza-tartományt benépesítő 1/3 része is csak a központi hatalom kegyéből részesült olyan „engedményekben”, hogy azt, amit az autonóm tartományon kívül, szerte Erdélyben gyors ütemben felszámoltak – (kétnyelvű feliratok, az anyanyelv használata a hivatalokban, a bíróságokon), itt addig-ameddig megtűrték. Mert – ismételjük – mindezeknek a beígért tartományi statutumban rögzített törvényes biztosítására sohasem került sor.

*

Sztálin halálától kezdődően egyfajta idegesség és bizonytalanság volt észlelhető a román párt- és államvezetésben, 1953 nyarán a berlini felkelés, a Nagy Imre-féle reform-kormányprogram, a Berija-ügy az ország élelemválságának egyik mélypontjával esett egybe. Ebben az évben volt a legnagyobb a román Gulagra hurcoltak száma, s egyben az ott elpusztultaké is.⁵²

A Szovjetunióbeli olvadás lassú, de mégis érezhető kezdeteire a román rezsim kedvetlenül és kétértelműen reagált. Ha a szorítás-lazítás taktikáját eddig időbeni egymásutániségában alkalmazta, most egyidőben: itt lazított – ott szorított. Valamelyest fékezett, de lehető-

leg nem állt le. S ha mégis le kellett állnia, sőt itt-ott visszahúzódnia, azt is úgy csinálta, mintha szüntelenül előrenyomulna az eredetileg kijelölt úton. Érezhetően arra játszott, hogy az új szélfúvás múló mozzanat lesz, idővel minden helyrezökken a régi kerékvágásba. Az országban a légkör valamelyest enyhült. Nem azért, mintha a kurzus szelídült volna. (1954 tavaszán, amikor Moszkva már Titónak udvarolt, a személyi hatalmát féltő Gheorghiu-Dej nem rettent vissza attól, hogy egyetlen komoly vetélytársát, Lucrețiu Pătrășcanut orgyilkos módjára még idejében likvidálja.⁵³) Ebben a hároméves időszakban – Sztálin halálától (1953 március) a SZKP XX. kongresszusáig (1956 február) az a sokféle románosítási törekvés sem állt le, amelyet a Magyar Autonóm Tartomány kivételével a kisebbségek lakta területeken mindenütt már korábban elkezdtek. De – bizonyos ellenállásba is ütközve – a románosítás valamennyire lefékeződött.

A román pártvezetőség az SZKP készülő XX. kongresszusától nem várhatta még óhaja teljesülését, a dolgok mentének a régi, megszokott mederbe való visszaterelését. Arra azonban, ami itt történt (a Sztálin nevével jelzett egész történelmi korszaknak és módszereinek megbélyegzése, elkövetett bűneinek feltárása), nem számított. Mindez olyan reá is háruló konzekvenciákkal járt, amelyeket nem volt hajlandó vállalni. A Moszkvából hazatérő delegáció sokkos zavarát és tanácstalanságát jelzi, hogy a kongresszusról szóló beszámoló – melynek tisztje a küldöttséget vezető főtitkárt illetve meg – sokáig késett, s amikor végül megtörtént, abból a sajtó csak elkent, túlnyomórészt udvarias általánosságokat hozott nyilvánosságra. A lényeg a párttagság előtt felolvasott „zárt levél” formájában hangzott el. A párt-demokrácia jegyében ez különböző szintű aktívák számára különböző adagolású bővítményeket tartalmazott, általánosan érvényesített szabály volt viszont, hogy a

gyűlésen résztvevők nem készíthettek jegyzeteket a felolvasott dokumentumról. A „zárt levél” lényegi tartalma egy kijelentésben foglalható össze: lehet, hogy a szovjet elvtársak követtek el hibákat – *mi nem!*

Ha feltételes formában is (lehet, hogy ők igen), de az SZKP-val való nem-azonosulás kinyilvánítása ez. Az RKP-ban addigi 35 éves létezése óta mindig eretnekségnek, árulásnak minősített gondolat, hiszen csírájában magában rejtje az SZKP-tól való eltávolodás, sőt a vele való szembefordulás lehetőségét. Mégsem ez a lényeges. A lényeg a gondolat pozitív tartalma: a román pártvezetőség ragaszkodása a – használjuk az ismert eufemizmusokat – szektás-dogmatikus politikához, a „bevált” sztálini gyakorlathoz. Ez az a „pozitív tartalom”, amelyet majd néhány év elteltével az állami szuverénítés, a függetlenség, s belügyekbe való be nem avatkozás nemzeti önérzetet dagasztó elvei, a szocializmus román nemzeti útjának „konceptiója” mögé bujdatnak. Oly sikeresen, hogy évtizedig és még tovább is megtapsolják érte őket nyugaton.

A XX. kongresszus hatását ellensúlyozandó, Gheorghiu-Dej és vezérkara 1956 tavaszától igyekezett rövidre fogni a gyepelőt. Erődemonstrációkkal igyekeztek elriasztani az embereket a kritikától. Maga a vezér az ügy érdekében kisstílű beugratástól sem riadt vissza: egyik hűségese fullajtárját, Alexandru Jar, harmadrendű, de addig nagyon futtatott író személyesen biztatta bátor bírálatra júniusban az író-kongresszus fórumán, hogy aztán revizionistaként lepleztesse le országos sajtókampánytól kísérve, hogy mindenki megértse belőle: nálunk a hőbörgés kockázattal jár. Főként értelmiségi körökben azonban (írók, diákok stb. között, lapszerkesztőségekben és egyéb alkotó műhelyekben) az erjedés elkezdődött. A fővároson kívül – különösen Erdélyben és a nyugati határ mentén egész Temesvárig – jelentős mértékben a magyarországi tavaszi-nyári fejle-

mények hatása alatt. Augusztusban, szeptemberben a Központi Bizottságnak a helyszínre kiszállt „tűzoltó” brigádjai már alkudozásokkal, kisebb-nagyobb engedményekkel, ígéretekkel, letiltott művek, megbélyegzett alkotók rehabilitálásával próbálták csillapítani a kedélyeket.

1956 nyarán párthatározat jelent meg az iskolai oktatás megjavításáról. Ehhez kapcsolódva, az egyetemi év indulásától (október 1) bukaresti, kolozsvári, temesvári és marosvásárhelyi főiskolások köreiben élénk viták folytak az egyetemi élet problémáiról (zsúfolt órarend, kötelező óralátogatás, hiányzó és felesleges tantárgyak, vizsga követelmények és módszerek stb. valamint a diák művelődési keretek tágítása és reformja stb.). Kolozsváron a közös ügy szorosabbá fűzte a kapcsolatokat a román és magyar egyetem diákjai között: vegyes bizottságokat alakítottak az egyes problémák tanulmányozására, ebben egyes tanáraik, dékánjaik is segítettek őket tanácsaikkal. A két egyetem hallgatói közötti kollegiális kapcsolatok napról-napra szélesedtek és erősödtek.

Gyanakvással követték e tevékenységet az állambiztonsági szervek, kezdetben azonban csak akadémuskodtak. Közvetlen beavatkozás az akkori légkörben visszafelé, sült volna el. Hiszen a diákakció kezdeményezői között mindenütt főszerepet töltöttek be a kommunista diákok, és az egész annak a hivatalos városi diákközpontnak a szervezeti keretei között zajlott, amelynek egyik állandó programpontja a román–magyar diákkapcsolatok elmélyítése volt. Márpedig ezen a téren e két-három hét alatt több történt, mint az előző néhány évben összesen. A két kolozsvári egyetem hallgatóinak együttműködése zavartalanul fejlődött október 23-ig. 24-én már azt terjesztették a román diákok között, hogy a budapesti tüntetéseken irredenta jelszavakat skandáltak: Erdélyt követelik vissza, s hogy a Bolyai diákjai is azokkal pendülnek egy húron. Az október

26.-ára kitűzött közös megbeszélésről a román diákok már testületileg hiányoztak. Ettől kezdve az 1956-os őszi kolozsvári diákakció a Bolyai Egyetemen kezdeményezett magyar ellenforradalmi szervezkedési kísérletként volt nyilvántartva, amiért a következő évben az egyetem tucatnyi diákját és tanársegédét ítelték sok évi börtönbüntetésre. Hasonlóképpen magyar ügynek minősítették és törvényszéki ítélettel zárták le a marosvásárhelyi akciót is. A bukaresti és temesvári (magyarnak nem minősíthető) fejleményekről nem tud semmit a fáma.

A román pártvezetőség egyébként a magyarországi fegyveres felkelésben – melyet már október 24-i hivatalos állásfoglalásában egyértelműen ellenforradalomnak minősített – a SZKP XX. kongresszusával szembeni sztalinista fenntartásai cáfolhatatlan igazolását látta, és minden erejét és tekintélyét latba vetette, hogy ezt az álláspontját más kommunista pártokkal is elfogadtassa. A maga háza táján pedig haladéktalanul hozzálátott a rendteremtéshez. Az 1956 nyári-őszi szabadszájú vitákat és bírálatokat, amelyeket a tekintélyét aláásó támadásoknak tekintett, most torolta meg börtönnel, kizárással, elbocsátással stb., a megleckéztetések megannyi fenyegető formájával, hogy senki se érezze biztonságban magát.⁵⁴

Közelebbi témánkhöz kapcsolódik, hogy az 1956-os év romániai tapasztalata a megrögzött sztalinista Gheorghiu-Dejben a hungarofőb román nacionalistát is aktivizálta. Az a körülmény, hogy Romániában a XX. kongresszus szelleme a fővároson kívül főleg Erdélyben talált visszhangra, mégpedig kiváltképpen a magyarországi fejleményekre (a Petőfi kör vitáira, az Irodalmi Ujság, a Szabad Nép és más lapok kritikus-önkritikus írásaira stb.) figyelő romániai magyar körök közvetítésével most, a magyar felkelés elfojtása után kapóra jött a pártfőtitkárnak arra, hogy olyan kijelentésre ragadtassa magát, amely – főként a dolgok későbbi alakulásának ismere-

tében – már akkor baljós perspektívákat sejtetett. Gheorghiu-Dej egyik beszédében a romániai magyarság *egésztét* marasztalta el a szocialista Románia iránti illojaliság címén. És ezen megdöbbentő ítélet kinyilvánítására nem akármilyen fórumot választott ki. A Magyar Autonóm Tartomány 1956. decemberi pártkonferenciáján tartott expozéjában hangzott el az ominózus ver-dikt.⁵⁵

Ennek jegyében az akkor induló és évekig eltartó megtorló és leckéztető kampányok keretében, de azok-tól függetlenül is felerősödtek – a korábbiaknál ráme-nősebb, célratörőbb formában – a magyarellenes ten-denciák. A „helyes nemzetiségi összetétel” (justa com-pozitia națională) eufemisztikusnak szánt terminusával jelölve rátértek a rossz emléké numerus clausus (egy-yes, román nemzeti érdekből kényesnek minősített tevé-kenységi területeken a numerus nullus) érvényesítésére: üzemek, tanácsok, intézmények stb. felelős posztjairól magyar (és más kisebbségi) szakemberek ezreit váltották le. Az érvényben levő román–magyar kulturális egyez-mény ellenére 1957-től a 60-as évek közepéig, feltűnően megcsappant a hozzáférhető magyarországi film, könyv, folyóirat és napisajtó. Egy idő múlva a sajtótermékeket már csak előfizetés alapján lehetett beszerezni, azaz csak a már meglévő előfizetéseket megújítani, miközben évről-évre szűkítették a kereteket. A kulturális egyez-mény keretében szabad árusításra átvett magyarországi sajtótermékek elosztásánál viszont azt a trükköt alkal-mazták, hogy azok nagy részét színromán regáti városok-ba irányították, ahonnan hetek, hónapok múlva re-mittendaként kapták vissza, így „bizonyítva”, hogy Romániában nincs kereslet a magyarországi sajtótermé-kek iránt.

Sok vegyes lakosságú városban és községben a helyi hatóságok különböző ürügyekkel már régebben is gyak-ran gáncsolták a magyar iskolák működését, s művelő-

dési házak keretében alakult magyar irodalmi körök, színjátszó csoportok, ének- és zenekarok, természetjáró társaságok stb. tevékenységét. (Ezek esetében a román vezetést az irritálta, hogy a megfelelő román csoportok élete – ha egyáltalán össze tudták toborozni őket – rendszerint formális (tartalom nélküli) maradt, sok esetben csak papíron – a jelentésekben léteztek) Rendszeresen fékeztek a magyar csoportok fejlődését a pénzalapok igazságtalan elosztásával, ahol pedig ürügy kínálkozott, belekötöttek munkájukba, vizsgálatokat indítottak, leváltották a vezetőséget, vagy éppen feloszlatták a csoportot.

1957-től ezen a területen is központilag irányított átfogó és átgondolt kampány indult, melyet most már „ideológiai” is alátámasztottak. „Felfedezték”, hogy az együttélő népek közös munkában, közös művelődésben és közös szórakozásban való testvériesülését a magyarok „szeparatizmusa” akadályozza, amely tulajdonképpen a nacionalizmus rejtőzködő, alattomos formája. Ezt felszámolandó, a vegyes lakosságú helységekben hozzáfogtak az addig önállóan működő román és magyar énekkarok, színjátszócsoporthoz stb. összevonásához – természetesen román vezetés alatt –, ami persze – noha kezdetben a kétnyelvűség elvét hangoztatták – hamarosan a repertoár, a program elrománosításához e foglalkozásokon, a próbákon a román nyelven való érintkezés erőszakolásához vezetett. Ez a korábban lelkes magyar tagság visszahúzódnásával, elmaradásával járt.

A szeparatizmus felszámolása jegyében öltött nagy méreteket a vegyes lakosságú helységek különböző oktatási nyelvű iskoláinak (általános iskolák és liceumok) összevonása több tagozatú egységes iskolákká (rendszerint román igazgató és kisebbségi aligazgató – olykor az alibi kedvéért; gyengébb jelleme, vagy politikai priusza miatt könnyen kezelhető kisebbségi

igazgató és román aligazgató vezetése alatt.) Az önálló kisebbségi iskolának tagozattá való degradálásával pedig megszűnt az a kiterjedt kulturális funkció, melyet eddig az önálló magyar vagy német iskola betöltött, tulajdonképpen az adott helység egy fontos kisebbségi intézménye szűnt meg. Az új keretben a szorosan vett oktatáson túli kulturális nevelő tevékenység (pionírmunka, amatőr színjátszás, iskolai kirándulások, stb., évváró ünnepség, a „ballagás”, mely Erdélyben a tanulók és szülei körét túllépő társadalmi eseménynek számít), – a testvériesülés szellemében – már csak a különböző „oktatási nyelvű” tagozatok (osztályok) közös rendezvénye lehetett. Kezdetben több nyelvű – amikor is, az esetek többségében a műsor nem-román részét román szerzők fordításaiból kellett összeállítani; de ma ezek a műsorok és foglalkozások már régóta román nyelvűek. Következményeiben ennél súlyosabb, hogy e tagozatos társbérlettel nemcsak hogy megszűnt az iskola korábbi fészek-melege, az anyanyelvi közeg meghittsége, mostantól a magyar gyerek az órák közötti szünetekben ki van téve (iskolaudvaron, a folyosókon, mellékhelyiségekben) nacionalista fertőzöttségű román társai sértéseinek, provokációinak, amelyekért – ezt is megtanulja előbb-utóbb – nem tanácsos elégtételt venni.

A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem felszámolását is a szeparatizmus leküzdésével, román és magyar diákok, tanárok, kutatók testvériesülésének jegyében, egy fedél alá való terelésével indokolták. 1959-ben, az első lépéskor a beolvasztás fedőneve még a város román és magyar egyetemének paritásos alapon való egyesítése volt. A két egyetem egyesítési okmánya, a Charta, amelyet soha nyilvánosságra nem hoztak, részletekbeménően, karokra lebontva rögzíti a román és magyar nyelvű oktatás, valamint az oktatók és kutatók arányát (kulcsszámait), az egyetem és intézeteinek a működési szabály-

zatát. De már 1960-tól elkezdődött a magyar nyelvű oktatás rohamos felszámolása.

A kolozsvári egyetemen minisztériumi tervszámmal biztosított, tehát ezidáig folyamatos magyar nyelvű oktatás ma már kizárólag csak a filológiai kar magyar nyelv- és irodalom szakán folyik.⁵⁶

Az 1959-es egyesítési Chartában minden karra és szakra kiterjedően előírt magyar nyelvű kurzusok, szemináriumok és egyéb foglalkozások száma kezdettől fogva évről-évre fogyott, és ma már csupán véletlenszerűen fordul csak elő egy-egy magyar szemináriumi csoport. A magyar nyelvű oktatás ugyanis tervszerűen zsugorodott az egyesített egyetemen, mindenekelőtt kihalásos alapon, másfelől pedig a magyarul (is) tudó tanszemélyzet utánpótlásának az elszabotálásával. Emellett fokozottan működött közre az elsorvasztásban a vezetés és az adminisztráció sokféle furfangú rosszindulata is. Ma már a karokon a magyar tanszemélyzet utolsó mohikánjai készülnek nyugdíjba vonulni, s ezzel a magyar nyelvű oktatás végképp befejeztetett a kolozsvári egyetemen.

A józanabbak és tapasztaltabbak számára egyébként már 1959 elejétől – amikor egy bukaresti diákkongresszuson egy magyar nevet viselő küldött felszólalásában először hangzott el a két egyetem egyesítésének „alulról jövő” javaslata – nem volt kétséges, hogy ezt az egyesítést a magyar egyetem felszámolásának formájaként tervezték ki. A hivatalos nyilatkozatok persze a „paritásos fúzióról” szóltak. Garantálták a magyar nyelvű oktatás és tudományos munka változatlan fenn tartását, sőt továbbfejlesztésének a lehetőségét az új keretek között. Akadtak ugyan opportunisták, és akadtak javíthatatlan naivak is, akik az ilyen ígéretekbe kapaszkodtak, mert hinni akartak bennük. De ezeken már nem múltott semmi. A fúzió állandó rendőri jelenlét mellett valósult meg. A Bolyai Egyetem folyosóin és elő-

adótermeiben 1959 februárjától új, addig nem látott arcok tűntek fel (ugyanúgy mint 1956 decemberében, az akkori letartóztatások küszöbén). A hírhedt, márciusi „egyesületi nagygyűlésen” pedig, ahol nagypolitikai asszisztencia mellett az akkor még csak politbűrotag N. Ceaușescu elnökölt, a jelenlevőknek csak kétharmada volt egyetemi polgár (kb. fele-fele arányban képviselve a két egyetemet), a fennmaradó egyharmad részt a politikai rendőrség ügynökei tették ki. Az „egyesülés”-előkészítésének egész folyamata – megalázó, önértéktapósó szcénáival – állandósította a Bolyai Egyetemen a frusztráció, az önvád, a meghasonlás légkörét. E nyomasztó légkör volt a háttere az egyetem három professzora tüntető öngyilkosságának.⁵⁷

A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem pályája ezzel befejeződött. Tizennégy éves működése azonban felszámolása utánra is kihatott, rákényszerítette a hatalomra a magyar nyelvű egyetemi képzés még további közel két évtizedes megtűrését –, bár egyre szűkülő keretek és egyre mostohább feltételek között. A Bolyai Tudományegyetem létrehozásának, tizennégy éves – a kor stigmáitól nem mentes – pályájának, valamint felszámolása utáni agonizáló, mégis jelentős utóéleteként, az „egyesített” egyetemen fokozatosan elsorvasztott magyar nyelvű egyetemi oktatásnak a története még megírásra vár. Fontos fejezete ez a romániai magyarság életének, életbemaradása meghosszabbításának, mert zömében itt képződött e kétmilliónyi kisebbségnek kultúra-megőrző értelmisége. A Bolyai biztosította a magyar iskolák tantestületének feltöltését, és folyamatos – a 60-as évektől már folyamatosan apadó – utánpótlását. Akik a Bolyai Egyetemen a negyvenes és koraötvenes években végeztek, ma már nyugdíjasok, illetve évről-évre lépik át a nyugdíjkorhatárt, vonulnak vissza munkahelyükről, s helyükbe utánpótlás – később tárgyalandó körülmények miatt – már csak elvétve akad.

* * *

Nem vállalkoztunk itt arra, amit az 1977-es Jelentés a 70-es évek közepéig terjedő érvénnyel már elvégzett: a kisebbségi intézmények, jogok és vívmányok felszámolásának összehasonlító statisztikai adatokkal való demonstrálására, a hatalom által használt módszereknek, eszközöknek, a mechanizmus működésének részletező és kiterjedt ismertetésére, a folyamat kronologikusan összefüggő, hézagtalan bemutatására. Mindezt ott bő részletességgel tanulmányozhatja az érdeklődő.

Mi itt – bevezetőként az 1977 óta történtek megértéséhez – arra koncentrálnánk, hogy miként, milyen metamorfózis nyomán azonosult a RKP a román „nemzetállam” két világháború közötti retrográd koncepciójával, és milyen fő akadályokat kellett elhárítania a koncepciónak és konzekvenciáinak érvényesítése útjából. Ennek során a folyamat plasztikusabb érzékeltetése kedvéért a 40-es és 50-es éveknek néhány jelenségét (A Magyar Népi Szövetség és felszámolása, a Magyar Autonóm Tartománnyal való diverzió, 1956 és következményei Romániában, a Bolyai Tudományegyetem likvidálása) – ezek mind külön-külön monografikus tanulmányt igényelnének – közelebbről is szemügyre vettük. Szemlénk során tulajdonképpen a Gheorghiu-Dej névvel fémjelzett korszakon belül maradtunk. Beértük csupán néhány szükséges utalással az ún. „Ceaușescu-korszak” eseményeire, holott olyan aspektusok, mint az ún. „önálló román külpolitika”, a szuverenitás, a belügyekbe való be nem avatkozás vesszőparipája, vagy a Nemzetiségi Dolgozók Tanácsa alibi-képződménye, a megyésítés, vagy a csehszlovákiai események romániai recepciója 1968-ban, a romániai ún. mini-kultúrforradalom stb. nem kevés tanulsággal szolgálnak kisebbségi vonatkozásban is. Lemondtunk minderről, mert úgy véljük, hogy az eddig tárgyaltak elegendő támaszpontot nyújtanak az elkövetkezőknek megfelelő történelmi összefüggésekben való jobb megértéséhez.

* * *